

MARIUSZ KUŻBA

Bytom

<https://orcid.org/0000-0003-2938-0353>

[mkuzba1983@wp.pl](mailto:mkuzba1983@wp.pl)

***A Spiritual Consolation i The Ways to Perfect Religion –  
pisma więzienne św. Jana Fishera (1469–1535),  
biskupa i męczennika***

1. Życie i działalność św. Jana Fishera. Okoliczności uwięzienia – 2. Treść i teologia  
*A Spiritual Consolation* – 3. Treść i teologia *The Ways to Perfect Religion*

Sytuacja utraty wolności może być różnie oceniana. Przy etycznej analizie bierze się pod uwagę powody wydania wyroku, okoliczności łagodzące, rzetelność przeprowadzonego postępowania sądowego, a ponadto zgodność obowiązującego prawa z zasadami moralnymi, uznawanymi przez społeczeństwo. Szczególnym przypadkiem są kwestie natury religijnej, zarówno jako źródło obowiązujących norm prawnych, jak i również jako geneza zarzucanych rzekomo przestępczych czynów. Jako znacząca egemplifikacja takiego rozdzielenia zapisała się na kartach historii sprawa Aktu supremacyjnego króla Anglii Henryka VIII (1491–1547, panował od 1509 r.), w wyniku którego została zerwana jedność angielskiego Kościoła ze Stolicą Apostolską. Poddani tegoż monarchy stanęli wobec konieczności opowiedzenia się po jednej ze stron: musieli wybierać pomiędzy wiernością papieżowi oraz własnemu monarsze. Niepokornym groziły konfiskaty majątków, osadzenie w więzieniu, a nawet wyroki śmierci<sup>1</sup>. Historia, teologia oraz etyka zapamiętała szczególnie dwie postaci – ofiary rzeźzonego prawa: Thomasa More’a (inaczej:

---

<sup>1</sup> „Ogółem obliczają, że wśród zamordowanych przez Henryka, były 2 «królowe», 12 książąt i hrabiów, 164 osoby ze szlachty, 2 kardynałów, 2 arcybiskupów, 13 opatów, 500 przeorów i zakonników, 28 doktorów teologii i praw”. Cyt. za: Józef Umiński. 1960. *Historia Kościoła*. T. 2. Opole:

Morusa, 1478–1535) – kanclerza Anglii, uśmierconego 6 lipca 1535 r., oraz kardynała-nominata Johna Fishera (1469–1535) – biskupa Rochesteru, którego egzekucja miała miejsce 2 tygodnie wcześniej. O ile teksty więzienne pierwszego z nich doczekały się na gruncie polskim szczegółowych opracowań<sup>2</sup>, to twórczość drugiego pozostaje na antypodach refleksji naszych autorów. Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania, choć w części bogactwa myśli tego wybitnego humanisty, ponieważ syntetyczna prezentacja całokształtu jego piśmiennictwa zasługuje sama w sobie na obszerną monografię.

Lektura dzieł Fishera pozwala go uznać za człowieka czerpiącego pełnymi garściami z kończącego się średniowiecza i otwartego na zdobycze myśli renesansowej. Tę syntetyczność szczególnie można dostrzec w tekstach napisanych podczas uwięzienia w londyńskiej twierdzy *Tower*. Były one skierowane do jego siostry, Elżbiety White – dominikańskiej zakonnicy w klasztorze w Dartford w hrabstwie Kent<sup>3</sup>. Okres izolacji, połączony ze spodziewanym surowym werdyktem sądowym, był dla Fishera czasem przemyślenia dotychczasowych pryncypiów i zasad, którymi się kierował, a także momentem ostatecznej decyzji, w relacji z Bogiem, „któremu władcy służyć”. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi teologicznego przesłania dzieł, powszechnie uważanych przez historyków za zredagowane w *Tower: A Spiritual Consolation* oraz *The Ways to Perfect Religion*. Aby je zaprezentować, należy najpierw przypomnieć dzieje relacji biskupa Fishera z ówczesnym angielskim środowiskiem naukowym oraz monarchią Tudorów.

## 1. Życie i działalność św. Jana Fishera. Okoliczności uwięzienia

John (Jan) Fisher urodził się w Beverley, w hrabstwie Yorkshire, jako najstarszy syn Roberta i Agnes Fisherów<sup>4</sup>. Otrzymał podstawowe nauki, w 1484 r.

---

Wydawnictwo Diecezjalne Świętego Krzyża, 42. Por. Bolesław Kumor. 2004. *Historia Kościoła. Czasy nowożytne, rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 83–85.

<sup>2</sup> Elżbieta Wesołowska. 2001. „Modlitwy więzienne Boecjusza i Tomasza Morusa”. *Poznańskie Studia Teologiczne* 11: 249–260. Dwukrotnie wydano pełną polską edycję pism więziennych kanclerza (w 1985 i 2017 r.).

<sup>3</sup> Elżbieta pozostawała zakonnica do 1559 r., kiedy to odmówiła złożenia przysięgi supremacji – według nowego tekstu nakazanego przez królową Elżbietę I (1533–1603, panowała od 1558 r.). Wobec odmowy musiała opuścić klasztor. Ostatnią wzmianką na jej temat jest notatka z 1560 r., mówiąca o jej pobycie na wyspie Zelandii (Niderlandy). Zob. Ernest Edwin Reynolds. 2022. *Saint John Fisher. His Life and Works*. Cluny: Cluny Media LLC, 281–283.

<sup>4</sup> Była to wielodzietna rodzina. Od 8. roku życia, po śmierci ojca i powtórnym małżeństwie Agnes, wychował go ojczym. Por. Vincent McNabb. 2015. *St. John Fisher*. Post Falls: Mediatrix Press, 6–8; Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 281–283.

rozpoczął studia na Uniwersytecie w Cambridge, gdzie w 1487 r. uzyskał tytuł bakałarza teologii, a 4 lata później – tytuł magistra sztuk wyzwolonych. 17 grudnia 1491 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk arcybiskupa Yorku Tomasza Rotherama (1423–1500)<sup>5</sup>. Po 3 latach pełnienia funkcji wikariusza w Northallerton związał swoje dalsze losy z dawną uczelnią, na której 5 lipca 1501 r. uzyskał doktorat z teologii, po czym poświęcił się działalności naukowej (od 1504 r. aż do śmierci był kanclerzem uniwersytetu). Należy odnotować, że wśród nauczanych przedmiotów zwracał uwagę na kurs języków starożytnych (hebrajski, greka i łacina), do których nauczania zaangażował w latach 1511–1513 niekwestionowany autorytet nauki i myśli renesansu – Erazma z Rotterdamu (1466–1536)<sup>6</sup>. Powszechnie ceniono bogatą bibliotekę Fishera, gromadzoną przez niego przez wszystkie lata jego naukowej pracy<sup>7</sup>.

Drugi, wymagający zauważenia aspekt jego pracy duszpasterskiej i naukowej stanowią związki pedagogiczno-duchowe z rodziną królewską. Podczas pierwszych studiów spotkał księżną Małgorzatę Beaufort (1443–1509) – panią Richmond i Derby, matkę przyszłego króla Henryka VII (1457–1509, panował od 1485 r.)<sup>8</sup>. Małgorzata poprosiła go o kierownictwo duchowe, w związku z czym został jej osobistym kapelanem i spowiednikiem<sup>9</sup>. Dla swojej protektorki napisał dwa wybitne dzieła: *Treatyse Concernynge the Fruytfull Sayinges of Davyd the Kinge and Prophete in the Seven Penytencyall Psalmes* (1505 r.), w którym komentował psalmy pokutne, oraz *A Mornynge Remembrance Had at the Moneth Mynde of Margarete Countesse of Richemonde and Darbye* (1509 r.) – dzieło relacjonujące opiekę księżnej nad uniwersytetem<sup>10</sup>.

<sup>5</sup> St. John Cardinal Fisher (12.03.2023). <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bfisher.html>.

<sup>6</sup> Mirosław Daniluk. 1997. Jan Fisher. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 7. Red. Stanisław Wielgus, Jerzy Duchniewski, Mirosław Daniluk, 789. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Por. Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 35–44; Richard Rex. 2003. *The Theology of John Fisher*. Cambridge: Cambridge University Press, 13–29, 50–64.

<sup>7</sup> McNabb. 2015. *St. John Fisher*, 25–26; Rex. 2003. *The Theology of John Fisher*, 192–203.

<sup>8</sup> Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 7–13. Por. McNabb. 2015. *St. John Fisher*, 12–22.

<sup>9</sup> Sacra Congregatio Rituum. 1935. „Westmonasterien. Canonizationis beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher Episcopi Roffensis et Thomae More, Magni Angliae Cancellarii. Super dubio”. *Acta Apostolicae Sedis* 27: 87; Antonia Fraser. 1994. *Sześć żon Henryka VIII*. Tłum. Irena Szymańska, Agnieszka Nowakowska. Pruszków: Firma Wydawnicza Adama Rachockiego, 83; William Cobbett. 1877. *Historia reformy protestanckiej w Anglii i Irlandii*. Tłum. Józef Kropiwnicki. Poznań: Ludwik Rzepecki, 62–63.

<sup>10</sup> Daniluk. 1997. Jan Fisher, 789–790. Wśród innych wybitnych dzieł Fishera z czasu dobrych relacji z dworem wymieniane są również: *De unica Magdalena, Eversio munitionis quam Jodocus Clichtoveus erigere moliebatur adversus unicum Magdalenam, Confutatio secundae disceptationis per Iacobum Fabrum Stapulensem habitum* (tryptyk dzieł z 1519 r. o odrębności trzech ewangelicznych Marii).

Na prośbę swej matki król poprosił papieża o nominację biskupią dla kapelana matki, co ostatecznie zaowocowało bullą Juliusza II (1443–1513, pontyfikat od 1503 r.) z 14 października 1504 r., w której powierzono Fisherowi biskupstwo Rochester. Diecezja ta, zamieszkiwana przez ubogą ludność i zwykle traktowana jako przechodnia na drodze uzyskiwania korzystniejszych stanowisk<sup>11</sup>, stała się dla biskupa-nominata niezwykle ważnym polem pracy duszpasterskiej. Rozwiniął tamże szerokie działania, m.in. wizytował parafie i wspierał ubogich. Co ciekawe, pozostał tam ordynariuszem aż do śmierci. Imponował presbiterom oraz swoim wiernym prowadzeniem życia na wskroś pokutnego: samodyscypliną, podejmowaniem postów, noszeniem włosienicy, krótkim snem i ofiarną pracą<sup>12</sup>. Jednocześnie został mianowany wychowawcą oraz nauczycielem teologii następcy tronu, późniejszego króla Henryka VIII. To on wpoił wychowankowi zamiłowanie do zdobywania wiedzy, obowiązkowość i przywiązanie do praktyk religijnych<sup>13</sup>. W 1509 r., na następujących kolejno po sobie pogrzebach Henryka VII (21 kwietnia) i Małgorzaty (29 czerwca), poproszono bpa Fishera o wygłoszenie kazania<sup>14</sup>.

Na polecenie króla Henryka VIII 11 lutego 1526 r. Fisher wygłosił przed kościołem pw. św. Pawła wielką mowę przeciw herezji Marcina Lutra (1483–1546), co było początkiem istotnego zaangażowania się biskupa w polemikę z rozpoczynającą się reformacją<sup>15</sup>.

<sup>11</sup> Diecezja Rochester została erygowana w 604 r. jako sufragania metropolii Canterbury. Tylko w samym XV w. urząd biskupa teje sprawowało aż 13 ordynariuszy. Obecnie stanowi jednostkę terytorialną Kościoła anglikańskiego. Zob. *Diocese of Rochester* (12.03.2023). <https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dr513.html>.

<sup>12</sup> *Sacra Congregatio Rituum*. 1935. „Westmonasterien. Canonizationis beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher”, 87; Daniluk. 1997. Jan Fisher, 789.

<sup>13</sup> Opinia Henryka VIII: „Żaden z monarchów w Europie nie może poszczycić się prałatem podobnej cnoty i wiedzy, jak biskup Rochesteru”. Cyt. za: Zygmunt Chelmiński. 1907. Fischer John. W *Podręczna Encyklopedia Kościelna*. T. 11–12. Red. Stanisław Gall, 306. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.

<sup>14</sup> Albert Frederick Pollard. 1979. *Henryk VIII*. Tłum. Irena Szymańska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 33; Fraser. 1994. *Sześć żon Henryka VIII*, 98–99.

<sup>15</sup> Daniluk. 1997. Jan Fisher, 790; Richard Hall. 2019. *The Life of John Fisher*. Dallas: CTMS, 15–17. W obronie wiary Fisher w 1523 r. napisał dzieło *Assertionis Lutheranae Confutatio*, sprzeciwiające się odrzuceniu przez Lutra papieskiej ekskomuniki, a 2 lata później *Assertionum regis Angliae de fide catholica adversus Lutheri Babylonicam captivitatem defensio* (w obronie katolickiej sakramentalogii), *Convulsio calumniarum Ulrici Veleni Minhoniensis, quibus Petrum numquam Romae fuisse cavillatur* (o obecności św. Piotra Apostoła w Rzymie), *Sacri sacerdotii defensio contra Lutherum* (o Mszy jako Ofierze). W 1527 r. napisał *De veritate Corporis et Sanguinis Christi in Eucharistia*, w której argumentował na rzecz realnej obecności Jezusa Chrystusa w Eucharystii. Por. Philip Hallet. 2016. *Defence of the Catholic Priesthood against Martin Luther by St. John Fisher*. Post Falls: Mediatrix Press, XIII–XVII; Rex. 2003. *The Theology of John Fisher*, 129–147; 1984. *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego. Wielki Post, Okres Wielkanocny*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 279–281.

Do uwięzienia i śmierci Jana Fishera doprowadził jego sprzeciw wobec polityki religijnej dawnego wychowanka, na którą nakładały się królewskie problemy matrymonialne<sup>16</sup>. Monarcha po kilkunastu latach małżeństwa podjął kroki prawno-kanoniczne, aby jego małżeństwo z Katarzyną Aragońską (1485–1536) zostało uznane za nieważne, ponieważ zostało zawarte, jak argumentował, na mocy bezprawnej dyspensy<sup>17</sup>. 31 maja 1529 r. w londyńskim klasztorze Dominikanów, pod przewodnictwem kard. Lorenzo Campeggio (1474–1539), specjalnego legata papieskiego, rozpoczął się proces kanoniczny. Nieobecną królową, nieuznającą kompetencji tegoż sądu, reprezentował Jan Fisher, który najpierw odzegnał się od zarzucanego mu sygnowania wspólnego pisma biskupów angielskich, kwestionującego legalność królewskiego związku<sup>18</sup>, a następnie wygłosił swą wstępną mowę<sup>19</sup>. 28 czerwca, gdy po raz kolejny udzielono mu głosu, porównał samego siebie do św. Jana Chrzciciela, broniącego świętości sakramentu małżeństwa, oraz zadeklarował gotowość poniesienia męczeńskiej śmierci, jeśli okaże się to konieczne<sup>20</sup>. W obronie papieskiej dyspensy napisał ponadto traktat *Da causa matrimonii serenissimi regis Anglie liber* (w 1530 r.)<sup>21</sup>.

Henryk VIII zaczął rozumieć, że nie może liczyć na szybką decyzję papieską, wobec czego postanowił osiągnąć swój cel inną drogą. Obrady parlamentu, który miał okazać się narzędziem przeprowadzającym odejście od Kościoła katolickiego, trwały od 3 listopada 1529 r. do 14 kwietnia 1536 r.<sup>22</sup> Bp Fisher zabrał

<sup>16</sup> 11 czerwca 1509 r. Henryk ożenił się z Katarzyną Aragońską (1485–1536) – wdową po swoim zmarłym bracie. Było to możliwe za sprawą uzyskanej dyspensy papieskiej. Małżeństwo nie okazało się szczęśliwym: król wielokrotnie zdradzał małżonkę, miał nieślubne potomstwo, a spośród prawowitych potomków przeżyła jedynie córka, po wielu latach królowa Maria I (1516–1558, panowała od 1553 r.). Henryk VIII obawiał się, że jego najstarsza córka jako władczyni może nie utrzymać się na tronie, bądź zostać zdominowana przez ewentualnego małżonka. Por. John Joseph Scarisbrick. 1968. *Fisher: Henry VIII and Reformation Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press, 158–162; Zbigniew Wójcik. 1998. *Historia powszechna XVI–XVII w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 209.

<sup>17</sup> Opinia ambasadora angielskiego w Niemczech: „Król jest przekonany, że ma słuszność nie dlatego, że wielu tak twierdzi, ale ponieważ sam, będąc uczonym, wie, iż racja jest po jego stronie. Tak głęboko wierzy w słuszność naszej sprawy, że nic nie zdoła tego zmienić, a nawet prawo kanoniczne mówi, że człowiek powinien raczej ścierpieć wszelkie kary kościelne aniżeli obrazić własne sumienie”. Cyt. za: Pollard. 1979. *Henryk VIII*, 129. Król uważał, że nawet papieska dyspensa nie mogła zezwolić na małżeństwo z Katarzyną, ponieważ była ona wdową po jego bracie, Arturze (1486–1502). Por. Hall. 2019. *The Life of John Fisher*, 23; McNabb. 2015. *St. John Fisher*, 42–48.

<sup>18</sup> Fraser. 1994. *Sześć żon Henryka VIII*, 186.

<sup>19</sup> Pollard. 1979. *Henryk VIII*, 145–147.

<sup>20</sup> Fraser. 1994. *Sześć żon Henryka VIII*, 190, 201; Thomas Edward Bridget. 1890. *Life of Blessed John Fisher: Bishop of Rochester, Cardinal of The Holy Roman Church and Martyr under Henry VIII*. London: Burns & Oates, 170–172.

<sup>21</sup> Daniluk. 1997. Jan Fisher, 789.

<sup>22</sup> Parlament zlikwidował odrębność sądownictwa duchownych, daniny składane na rzecz Stolicy Apostolskiej oraz uniemożliwił składanie apelacji w sądzie papieskim. Zainicjował także

głos podczas obrad tegoż zgromadzenia, wzywając do opamiętania<sup>23</sup>. W 1530 r. wraz z dwoma innymi biskupami: Nicolasem Westem (1461–1533) z Ely oraz Johnem Clerkiem (1481/1482–1541) z Bath-Wells próbował odwołać się do Rzymu, wskutek czego cała trójka została na krótki czas uwięziona. Uświadomiwszy sobie zdecydowanie króla w kwestii zdobycia przewagi nad Kościołem, 11 lutego 1531 r. episkopat angielski zaproponował Henrykowi przyjęcie tytułu „Głowy Kościoła w Anglii”, z zastrzeżeniem: „jak dalece Prawo Boże zezwala”. Fishera uważa się za głównego inicjatora tegoż kompromisowego rozwiązania<sup>24</sup>. Nie zadowolono to w pełni dążeń reformatorów, skupiających się wokół królewskiego ministra Thomasa Cromwella (1485–1540). Nadal stosowano naciski na duchownych, a dla dodatkowego zastraszenia 18 lutego 1531 r. podjęto próbę otrucia Fishera<sup>25</sup>. Kolejne uchwały parlamentu uwieńczył Akt supremacji (3 listopada 1534 r.), który ogłosił króla, tym razem bez dodatkowych ograniczeń, „Najwyższą Głową Kościoła Anglii”. Specjalna ustawa o zdradzie zapowiadała karę śmierci za próbę zanegowania pełnej zwierzchności królewskiej (materialnej i duchowej) nad Kościołem, a ponadto najwyższa kara groziła w przypadku udowodnienia poddanemu zdrady<sup>26</sup>. Nie widząc innej drogi wyjścia z impasu, Fisher zdecydował się rozpocząć korespondencję z Karolem V (1500–1558, w latach 1516–1556 król Hiszpanii, w latach 1519–1556 cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego) – siostrzeńcem królowej Katarzyny. W listach prosił o interwencję zbrojną w celu anulowania ustaw parlamentarnych oraz o stanięcie w obronie praw monarchini, zastąpionej przez

---

ograniczenia dla klasztorów, które w praktyce doprowadziły niebawem do przejścia ich majątków przez państwo. Zob. Geoffrey Rudolph Elton. 1955. *England under The Tudors*. London: Methuen, 130; Norman Davies. 2022. *Wyspy. Historia*. Tłum. Elżbieta Tabakowska. Kraków: Wydawnictwo Znak, 413–414.

<sup>23</sup> Fragment przemowy bpa Fishera: „Miłościwi Panowie, widzicie, jakie uchwały codziennie napływają tu z Izby Gmin, wszystkie na zgubę Kościoła. Na litość Boską, pomnijcie, jakim mocarstwem było Królestwo Czeskie, a kiedy Kościół upadł, upadła też chwała królestwa. Dziś w Izbie Gmin słyhać tylko: «Precz z Kościołem!»! I wszystko to zaiste jedynie dla braku wiary”. Cyt. za: Pollard. 1979. *Henryk VIII*, 182.

<sup>24</sup> Susan Brigden. 2000. *New Worlds, Lost Worlds: The Rule of the Tudors 1485–1603*. London: Allen Lane, 111.

<sup>25</sup> Winowajcą został uznany kucharz Richard Roose. Został stracony przez ugotowanie żywcem. Por. William Stacy. 1986. „Richard Roose and the use of Parliamentary Attainder in the Reign of Henry VIII”. *The Historical Journal* 29 (1): 1–15; Pollard. 1979. *Henryk VIII*, 186–187; George Bernard. 2005. *The King's Reformation: Henry VIII and remaking of the English Church*. New Haven: Yale University Press, 110.

<sup>26</sup> Hermann Tühle, Cornelius Adrianus Bouman. 1986. *Historia Kościoła. 1500–1715*. Tłum. Jerzy Piesiewicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 71–72. Por. Christopher Haigh. 1993. *English Reformations: Religion, Politics and Society under the Tudors*. London: Oxford University Press, 119–120.

Henryka Anną Boleyn (1501–1536), z którą 7 września 1533 r. doczekał się córki, Elżbiety<sup>27</sup>.

Na ostateczne uwięzienie Jana Fishera, w związku z którym napisał dzieła stanowiące przedmiot niniejszego artykułu, miały wpływ dwie okoliczności. Pierwszą z nich była sprawa mistyczki Elżbiety Barton (1506–1534), nazywanej „Dziewicą z Kent”<sup>28</sup>. 20 kwietnia 1534 r. została ona stracona pod zarzutem zdrady. Bp Fisher, który początkowo wspierał jej osobę, w marcu 1534 r. został skazany na konfiskatę majątku. Drugim powodem było to, że na tym samym posiedzeniu parlamentu zobowiązano specjalnie zawezwanych poddanych króla, aby złożyli przysięgę wierności Henrykowi jako „Głowie Kościoła” oraz księżnej Elżbiecie jako sukcesorce tronu. Fisher odmówił i w związku z tym 26 kwietnia został osadzony w londyńskiej twierdzy *Tower*<sup>29</sup>. W więzieniu przyjął delegację biskupów, którzy złożyli królewską przysięgę i bezskutecznie nakłaniali go, aby zrobił to samo<sup>30</sup>. 20 maja papież Paweł III (1468–1549, pontyfikat od 1534 r.) okazał mu wsparcie, mianując go kardynałem<sup>31</sup>, co dawało szansę na uzyskanie immunitetu szanowanego w całej Europie. Henryk VIII zignorował ten akt, nakazując 17 czerwca postawić biskupa przed królewskim sądem<sup>32</sup>. Oskarżony o zdradę, za jaką uznano przechwycone li-

<sup>27</sup> Królowa została odesłana z dworu do zamku More w hrabstwie Hertfordshire. W kolejnych latach kilkakrotnie zmieniano miejsce jej przymusowej izolacji (Hatfield, Elsing, Ampthill, Buckden, Kimbolton). Izolowana od księżniczki Marii, zmarła 7 stycznia 1536 r., najprawdopodobniej w wyniku choroby nowotworowej. Zob. Brendan Bradshaw, Eamon Duffy. 1989. *Humanism, Reform and the Reformation: The Career of Bishop John Fisher*. Cambridge: Cambridge University Press, 156–157.

<sup>28</sup> Świecka służąca z Aldington, od 1525 r. znana z rzekomych prywatnych objawień, w których komisja teologiczna pod przewodnictwem Edwarda Bockinga OSB (zm. 1534 r.) nie dopatrzyła się treści heretyckich. Wizjonerka, początkowo oddana monarchii, z biegiem czasu stała się skrajnie krytyczna, a uświadomiwszy sobie stan schizmy wobec Rzymu, w jakim znalazł się Kościół w Anglii, zaczęła zapowiadać śmierć króla w ciągu 2 lat. Spotykała się kilkakrotnie z bpem Fisherem. Zob. Diane Watt. 1997. „Reconstructing the Word: The Political Prophecies of Elizabeth Barton (1506–1534)”. *Renaissance Quarterly* 50 (1): 136–163; Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 179–196; Hall. 2019. *The Life of John Fisher*, 37–38.

<sup>29</sup> Daniluk. 1997. Jan Fisher, 789.

<sup>30</sup> Wypowiedź Fishera: „Sądzę, że raczej powinniśmy trzymać się razem w odrzucaniu tych gwałtownych i bezprawnych zniszczeń i szkód, codziennie zadawanych naszej wspólnej Matce, Kościołowi Chrystusa, aniżeli za pomocą jakiegokolwiek namawiania dopomagać w tym lub posuwać rzecz naprzód (...). Jesteśmy obleżeni ze wszystkich stron i nie wiadomo, czy ujdziemy nieprzyjacielowi. Widząc zaś, że rozpoczął się Sąd Boży, jaką można mieć nadzieję, że inni stać będą, gdy my padniemy? Twierdza została zdradzona, nawet przez tych, którzy mieli jej bronić”. Cyt. za: Grzegorz Kucharczyk. 2004. *Czerwone karty Kościoła. Męczennicy – ofiary rewolucji*. Radom: Polskie Wydawnictwa Encyklopedyczne, 21.

<sup>31</sup> McNabb. 2015. *St. John Fisher*, 108–109; Daniluk. 1997. Jan Fisher, 789.

<sup>32</sup> Obrona Fishera: „Mówiąc teraz otwarcie, co sądzę w kwestii królewskiej supremacji, myślę i zawsze tak myślałem i potwierdzam to po raz ostatni, że Jego Wysokość nie może sprawiedliwie żądać takiej zwierzchności nad Kościołem Chrystusa, jak to czyni obecnie. Nie widziano i nie słyszano, by jakiś władca przed nim pretendował do tej godności. Jeśli więc król wdaje się obecnie w tą niesłychaną kwestię, bez wątpienia wywoła tym straszny gniew Wszechmocnego, na szkodę swojej

sty do cesarza oraz odmowę złożenia przysięgi supremacyjnej, został skazany na śmierć. Nie zważając na papieski protest, egzekucję wykonano toporem w *Tower* 22 czerwca 1535 r.

W Anglii i całej Europie sprawa Fishera odbiła się głośnym echem<sup>33</sup>, stając się swoistym wstępem do wojen religijnych i prześladowań mniejszości konfesyjnych. W Kościele katolickim powszechnie uważano, że biskup Rochester poniósł śmierć męczeńską za wierność Stolicy Apostolskiej oraz za nierozzerwalność sakramentalnego małżeństwa. Jego pisma były znane wśród ojców soboru w Trydencie i do dzisiejszego dnia stanowią ciekawą syntezę myśli teologicznej w przededniu reformacji<sup>34</sup>. 29 grudnia 1886 r. wraz z grupą ponad 50 angielskich męczenników został beatyfikowany<sup>35</sup>, a 19 maja 1935 r. ogłoszony świętym wraz z Tomaszem Morusem<sup>36</sup>.

## 2. Treść i teologia *A Spiritual Consolation*

*A Spiritual Consolation* jest pierwszym znanym pismem bpa Fishera napisanym w więzieniu. Zdaniem wielu autorów pierwotny tekst został przemycony z *Tower* już w 1535 r., natomiast pierwsze wydanie ukazało się w Londynie w 1577 r. Typiczna edycja zawierała dodatkowy przedtytuł: *A Godly Treatise Declaring the Benefits, Fruits and Comodities of Prayer*<sup>37</sup>. Pismo otwierają dwa cytaty z Nowego Testamentu – przynaglenie św. Pawła do czujności w związku z nadejściem „czasu upragnionego” i „dnia zbawienia”<sup>38</sup> oraz ewangeliczna przestroga o nieznanym dniu „przyjścia Pana”<sup>39</sup>. Bardzo trafnie zapowiadają one główny sens napisania

---

własnej duszy i wielu innych, jak i na ruinę tego królestwa, które zostało mu powierzone”. Cyt. za: Kucharczyk. 2004. *Czerwone karty Kościoła*, 21.

<sup>33</sup> Hall. 2019. *The Life of John Fisher*, 60–64.

<sup>34</sup> Joel Gallagher. 2020. „The Scotist Soteriology of John Fisher in his *Good Friday Sermon on Christ's Passion*”. *Franciscan Studies* 78: 171–172.

<sup>35</sup> Zob. Sacra Rituum Congregatione. 1886–1887. „Decretum Westmonasterien. Confirmationis cultus beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher, Thomae More et Sociorum in odium fidei ab anno 1535 ad 1583 in Anglia interemptorum”. *Acta Sanctae Sedis* 19: 347–350.

<sup>36</sup> Zob. Sacra Congregatio Rituum. 1935. „Westmonasterien. Canonizationis beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher”, 86–90; Sacra Congregatio Consistorialis. 1935. „Decretum de Consistorio Semipublico ad Exquirenda Suffragia pro canonizatione beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher, Episcopi Roffensis, et Thomae More, Magni Angliae Cancellarii”. *Acta Apostolicae Sedis* 27: 142.

<sup>37</sup> Daniluk. 1997. *Jan Fisher*, 790.

<sup>38</sup> Por. 2 Kor 6,2b.

<sup>39</sup> Por. Mt 24,42.



działa: wezwanie do nawrócenia. Fisher wielokrotnie określa *A Spiritual Consolation* medytacją. Jego siostra, Elżbieta, oraz każdy kolejny czytelnik zostaje skonfrontowany z tekstem, stanowiącym komentarz do tychże biblijnych zdań.

Na pierwszych stronicach uwięziony biskup zauważa, że w życiu każdego człowieka mogą nadejść trudne chwile, przypominające pobyt w celi. W związku z tym prosi siostrę, aby zachowała jego spisane przemyślenia jako dobrą pociechę wobec zaistnienia takich okoliczności. Udziela jej również innych porad wstępnych. Prosi, aby postarała się wczuć w osobę bliską śmierci, by czytała tekst w samotności, wreszcie, żeby oparła owocność podejmowanej lektury na Bożej łasce (czego znakiem jest powszechnie znana w katolickiej liturgii i pobożności formuła: „Boże, wejrzyj ku wspomżeniu memu”)<sup>40</sup>.

Po wypowiedzeniu tych fundamentalnych założeń przechodzi do pierwszego z wielkich retorycznych pytań: czy nie grozi mu potępienie w piekle? Jak zauważa, pomoc i łaska Chrystusa może uczynić godzinę śmierci radosną i upragnioną, czemu wyraz dało wielu świętych, szczerze oczekujących na odejście z tego świata. Nie zmienia to owocu jego głębokiej autorefleksji: stwierdza, że w przeciwieństwie do nich, on sam wiele Bożych natchnień zlekceważył, czego skutkiem okazały się liczne grzechy związane z lenistwem i zaniedbaniami. Tak przechodzi do drugiego pytania: czy kara więzienia nie stanowi Bożej odpłaty za jego winy? Utratę majątku i kościelnych godności porównuje do sytuacji kupca, który, aby ocaleć w obliczu szalejącego sztormu, wrzuca swoje bogactwa do morza<sup>41</sup>. Fisher uważa, że gdyby wolni ludzie znaleźli się w jego położeniu, nie zmarnowaliby bezowocnie swojego życia, ale zdobyliby się na podanie spragnionemu ewangelicznemu kubka, nie utraciwszy za to Bożej nagrody<sup>42</sup>. Powyższe refleksje były zapewne skutkiem wyrzutów sumienia, jakich doświadczał, nie wiedząc, czy będzie mu dane odzyskać wolność. Można je również interpretować jako znak wierności wobec prawdy, że żadna jednostka nie jest perfekcyjna, że grzechy zaniedbania przynależą do człowieczeństwa, co nie oznacza, że wolno je banalizować.

Kolejne akapity dzieła bpa Fishera można uznać za egzemplifikację przewartosciowania wszystkiego, co dotąd miało dla niego znaczenie. Nie obawia się przy tym używać mocnych zestawień. Ciało w swojej zniszczalności zostaje przyrównane do padliny, a szybkość, zwinność i moda, tak ważne w codziennych staraniach ludzi, do pomalowanej ziemi. Sam o sobie stwierdza, że wystarczyło mu to, co

<sup>40</sup> Daniel O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises. By the Blessed John Fisher, Bishop of Rochester*. London – Leamington: Art & Book Company, 1–3; Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 231–232.

<sup>41</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 4–5.

<sup>42</sup> Zob. Mk 9,41.

zewnątrzne, a miłe dźwięki, słodkie zapachy, piękne mieszkania, bogata odzież, smaczne mięso i słodkie napoje stały się jego duchową pułapką. Przyjemności ciała zestawia z zadowoleniem świni taplającej się w błocie. Podsumowuje tę część dzieła stwierdzeniem, że wobec powyższego zasługuje na piekło, w najlepszym wypadku na karę czyśćca. Przestrzega gorąco czytelników, aby przygotowali się na godzinę śmierci lepiej niż on, który to odpowie przed Bogiem za swoje myśli, słowa i czyny<sup>43</sup>. Można się domyślać, że ten niezwykle mocny monolog Fishera stanowił dla jego rodzonej siostry niełatwą lekturę. Tak radykalna, wręcz przekreślająca go jako dobrego człowieka samoocena może wydawać się przesadna, zwłaszcza w zestawieniu z opisanymi w pierwszym punkcie artykułu latami gorliwej pracy duszpasterskiej i naukowej, ze staniem w obronie jedności i nauczania Kościoła. Należy jednak pamiętać o teologicznej tendencji do wyolbrzymiania tematu śmierci, zdolnej odebrać wszystko w imię Bożej sprawiedliwości (motyw *dance macabre*). Pobożność średniowieczna, wśród której wyrósł Jan Fisher, była przepojona radykalnymi praktykami pokutnymi, mającymi na celu dostrzeżenie prawdziwej radości jako Bożej nagrody dla tych, którzy w ziemskim życiu doświadczyli cierpień niezawinionych bądź stanowiących konsekwencję grzechów. Ewentualnym zarzutom o nadmierne potępienie przez Fishera czynnika cielesnego stawiają tamę kolejne passusy dzieła.

W końcowej części *A Spiritual Consolation* biskup rozwodzi się nad właściwą motywacją do pełnienia dobrych uczynków: powinna nią być jedynie miłość Boga. Dochodzi do wniosku, że tak naprawdę kierował się trzema innymi powodami: chęcią uniknięcia ewentualnego wstydu, miłością samego siebie oraz lękiem przed Bożą karą za złamanie przykazań. Jak zauważa, w uniknięciu tych duchowych bezdroży mogła go wesprzeć nabożna cześć okazywana świętym, ale niefortunnie zdecydował się prosić o wstawiennictwo przed Bogiem i rozważać życie jedynie nielicznych spośród nich. Odkładając to na późniejsze lata, miał wprawdzie słuszny cel, ale zabrakło prawdziwej realizacji. Wyliczając następnie swoje biskupie posługi (m.in. budowę kolegiów, głoszenie kazań, dawanie hojnej jałmużny), stwierdza, że bez pełnienia ich w celu osiągnięcia przebywania w wieczności z Bogiem nie miałyby one sensu. Ostatecznie czytelnik otrzymuje następujący wniosek: nie powinno się ufać nawet powszechnemu pozytywnemu osądowi ze strony innych ludzi, ale jedynie własnemu sumieniu. Fisher kończy swoje wywody krótką refleksją o możliwościach pomocy dla dusz czyścicowych, jaką ofiarować mogą żyjący: modlitwie i jałmużnie. Jednocześnie autor zastrzega, że rozważanie perspektywy znalezienia się w czyśćcu stanowić może dobrą drogę do świętości.

<sup>43</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 8–13.

Tekst *A Spiritual Consolation* należy uznać za sztandarowe dzieło teologii średniowiecza. Bp Fisher połączył w nim przemyślenia nad wieloma własnymi zmarnowanymi okazjami do czynienia dobra z przestrzeżeniem czytelnika, w jaki sposób może uniknąć kary piekła. Jednocześnie jest to dzieło wielkiego osądu moralnego nad motywacjami do podejmowania dobrych uczynków: z jednej strony napisane przez więźnia, zdolnego uznać, że jego cela może stanowić ostatni życiowy etap, z drugiej – człowieka szczerze podziwianego przez współczesnych, zapewne dotkniętych tak krytyczną wizją istoty człowieczeństwa. Z kolei czytelnik dnia dzisiejszego może odkryć w meandrach przemyśleń Fishera odpowiedzi na fundamentalne pytania, których nie uniknie w obliczu sytuacji granicznych czy paliatywnych.

### 3. Treść i teologia *The Ways to Perfect Religion*

O ile pierwsze z pism więziennych jest wypełnione motywem *memento mori*<sup>44</sup> i związanymi z nim gorzkimi samooskarżeniami, to drugie z nich wydaje się niezwykle dojrzałym przykładem myśli renesansowej i humanistycznej, ukochaniem ziemskiego życia oraz wskazaniem prawdziwej nadziei<sup>45</sup>. Czytelnik – niezdający sobie sprawy z tego, kto jest autorem – mógłby dojść do przekonania, że obie prace nie wyszły spod pióra tej samej osoby. Paradoksalnie właśnie w tym wyraża się niezwykła głębia myśli Jana Fishera, który wskazując najpierw trudności i źródła goryczy, postanowił następnie ofiarować swojej siostrze pocieszenie. Praca została wydana dopiero w 1876 r. w Londynie<sup>46</sup>, zapewne przyczyniając się do odświeżenia refleksji nad ostatnimi przemyśleniami uwięzionego biskupa.

Dzieło rozpoczyna uzasadnienie analogii zachodzącej pomiędzy duszą chrześcijanina, szczerze starającego się o świętość, a duszą myśliwego. Udający się na łowy, jak zauważa biskup, musi wstać o wczesnej porze dnia, nie może sobie pozwolić na chwile odpoczynku na miękkiej trawie, a ponadto bardzo kochając tropienie zajęcia, cały oddaje się tej czynności<sup>47</sup>. Pragnąc, by Elżbieta okazała się osobą naprawdę religijną i pobożną, idzie w swej refleksji w kierunku bardziej dosłownych porównań<sup>48</sup>.

<sup>44</sup> Eugeniusz Ziemann. 2008. Memento mori. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 12. Red. Stanisław Wielgus, Jerzy Duchniewski, Mirosław Daniluk. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 515.

<sup>45</sup> Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 232–233.

<sup>46</sup> Daniluk. 1997. Jan Fisher, 790.

<sup>47</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 24–25.

<sup>48</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 25–28.

Lp.	Myśliwy	Zakonnica
1.	Jest zmuszony do powstrzymywania się od spożywania posiłków, aby nie tracić czasu przeznaczonego na polowanie.	Pości od rana do południa.
2.	Musi wydawać różne dźwięki (m.in. płacze, wita się, krzyczy).	Śpiewa z innymi zakonicami na chórze kościoła w godzinach przedpołudniowych.
3.	Poświęca długi czas na skradanie się.	Poświęca długi czas, śpiewając na chórze.
4.	Stara się wytropić zającą.	Stara się znaleźć Zbawiciela.

Centralną część drugiego więziennego dzieła Fishera stanowi dziewięć konkretnych porad<sup>49</sup>, których realizacja, jak stwierdza, nie jest możliwa bez szczerzej miłości. Owocem ich wypełnienia jest dojrzała religijność, którą z perspektywy ostatnich lat swego życia dostrzega niezwykle wyraźnie. Jako pierwszą konieczność wskazuje uznanie prawdy, że Bóg stworzył konkretną jednostkę ludzką, bo jest dobry. Ta łaskawość Boża wyraża się, zdaniem biskupa, w tym, że człowiek otrzymał godność, która stawia go ponad innymi stworzeniami. Po drugie, z różnorodności stworzeń wyprowadza wniosek, że przynajmniej niektóre spośród nich są nacechowane „dobrym istnieniem”. W tym kontekście wspomina słowa Chrystusa o możliwości wzbudzenia dzieci Abrahamowi z kamieni<sup>50</sup>, los żony Lota przemienionej w słup soli<sup>51</sup> oraz uczynienie człowieka „na obraz i podobieństwo Boże”<sup>52</sup>, czego – jak zauważa – nie można stwierdzić o metalach, kamieniach, ziołach, drzewach, rybach i ptakach. Po trzecie, pomimo faktu urodzenia się każdego człowieka w stanie grzechu pierworodnego, Bóg dał Kościołowi łaskę sakramentu chrztu, a ponadto – jak zauważa w czwartej poradzie – również w kontekście grzechów popełnionych po chrzcie Bóg okazuje ludziom miłosierdzie.

W ramach piątego argumentu – podobnie jak w tekście *A Spiritual Consolation* – sięga po symbol świni utaplanej w błocie, tym razem jednak nie po to, aby dać wyraz upodleniu grzesznika, lecz celem zmotywowania go do oczyszczenia. Obmyte dusze, bez względu na to, co je wcześniej brukało, mają szansę być do-

<sup>49</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 28–42.

<sup>50</sup> Zob. Łk 3,8.

<sup>51</sup> Zob. Rdz 19,26.

<sup>52</sup> Zob. Rdz 1,27.

strzeżone w oczach Bożych i uznane za piękne, niczym biblijna Estera przez króla Aswerusa<sup>53</sup>, jeśli zdobędą się na modlitwę, medytację, „łzy pobożności” oraz „serdeczną miłość”. Po szóste, Bóg kocha człowieka miłością, którą z ziemskiej perspektywy można odwzajemnić wyłącznie w sposób dobrowolny; w przeciwnym razie lepiej „sprzedać Boga”. Fisher wspomina na tym miejscu dwa biblijne fragmenty ukazujące tę Bożą łaskę: słowa psalmu o Oblubieńcu „najpiękniejszym z wszystkich ludzi”<sup>54</sup> oraz zdanie z Pieśni nad Pieśniami, gdzie panna młoda określa swego wybrańca jako „śnieżnobiałego” i „znakomitego spośród tysięcy”<sup>55</sup>. Przystrogę w charakterze odwrotności stanowi Jezusowa przypowieść o dziesięciu pannach<sup>56</sup>. Szóstą poradę kończy parafraza opinii św. Jana Chryzostoma (ok. 350–407), który miał stwierdzić, że 10 tys. piekieł nie jest w stanie zrównoważyć utraty oglądania Boga w niebie.

Kolejne drogi do doskonałej religijności prowadzą czytelnika ku pogłębionemu zastanowieniu się nad szczegółowymi zagadnieniami Bożej miłości. Siódma rada to zachęta do rozważania różnych cierpień Jezusa (obrazy głowy z koroną cierniową, rąk i nóg przeбитych gwoździami, ubiczowanego ciała), które zostały przez Niego tak gorliwie podjęte, jakby na całym świecie ukochał wyłącznie człowieka (a w tym konkretnym przypadku samego czytelnika, do którego zwraca się autor), aby mógł wejść do nieba, którego nikt nie jest w stanie oddać słowami<sup>57</sup>. Fisher stwierdził, że żadne stworzenie nie potrafiłoby dorównać Chrystusowi w Jego poświęceniu<sup>58</sup>. Ósma refleksja jest na wskroś filozoficzna: Fisher argumentuje, że wielką tajemnicą Boga jest zdolność pogodzenia ze sobą absolutnej miłości okazywanej wszystkim ludziom razem i każdemu człowiekowi z osobna. Porównuje to do właściciela szklanych naczyń, które wprawdzie bywają brudne, ale nadal pozostają użyteczne<sup>59</sup>. Dziewiątą myśl stanowi stwierdzenie, że żaden grzech, nawet największy, nie zdoła zmienić miłości Boga do człowieka (ewentualnie człowiek, niczym Adam wygnany z Raju, sam może się potępić)<sup>60</sup>. Ostatnie wskazanie zawiera przestrozę: lepiej rozważać miłość Boga wobec ludzkości niż próby jej odwzajemnienia z ludzkiej strony. W tym kontekście Fisher przypomina obietnicę

<sup>53</sup> Zob. Est 2,2.

<sup>54</sup> Zob. Ps 45 [44],3.

<sup>55</sup> Zob. Pnp 5,10.

<sup>56</sup> Zob. Mt 25,1-13.

<sup>57</sup> Zob. 1 Kor 2,9.

<sup>58</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 42–45.

<sup>59</sup> O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 45–48.

<sup>60</sup> Zob. Rdz 2,8; O'Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 48–51.

Chrystusa mówiącą o tym, że przy końcu czasów „nikogo przecz nie odrzuci”<sup>61</sup>, oraz słowa psalmu podkreślające, że Bóg pragnie odwzajemniać miłość tego, kto Go miłuje<sup>62</sup>.

Jako podsumowanie wszystkich porad proponuje swojej siostrze korzystanie z poniższej modlitwy, którą uważa za niezwykle wartościową.

*O blessed Jesu, make me to love Thee entirely.*

*O blessed Jesu, I would fail, but without Thy help I cannot.*

*O blessed Jesu, let me deeply consider the greatness of Thy love towards me.*

*O blessed Jesu, give unto me grace heartily to thank Thee for Thy benefits.*

*O blessed Jesu, give me good will to serve Thee, and to suffer.*

*O sweet Jesu, give me a natural remembrance of Thy Passion.*

*O sweet Jesu, possess my heart, hold and keep it only to Thee.*

O błogosławiony Jezu, spraw, abym Cię całkowicie kochał.

O błogosławiony Jezu, chciałbym, ale bez Twojej pomocy nie mogę.

O błogosławiony Jezu, pozwól mi głęboko rozważyć wielkość Twojej miłości do mnie.

O błogosławiony Jezu, udziel mi z całego serca łaski dziękowania Ci za Twoje dobrodziejstwa.

O błogosławiony Jezu, daj mi dobrą wolę do służenia Tobie i [znoszenia] cierpienia.

O słodki Jezu, daj mi naturalną pamięć Twojej Pasji.

O słodki Jezu, posiadź moje serce, trzymaj i zachowaj to tylko dla siebie<sup>64</sup>.

Próbując podsumować drugie z więziennych dzieł Jana Fishera, należy zauważyć, że przy jego lekturze można dostrzec tę samą motywację biskupa (zbawienie duszy swojej siostry oraz każdego kolejnego czytelnika), ale z drugiej strony autor prezentuje zupełnie inny sposób argumentowania. *The Ways to Perfect Religion* stanowi przykład teologii pozytywnej, zwracającej uwagę na relację Boga i człowieka z perspektywy Boskiej. Lektura tego tekstu pociesza również czytelnika (poprzez formę *A Spiritual Consolation*), który mógłby dojść do pochoptego wniosku, że uwięziony biskup stracił nadzieję.

<sup>61</sup> Zob. J 6,37.

<sup>62</sup> Zob. Ps 18 [17],26; O’Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 51–54.

<sup>63</sup> O’Connor. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises*, 51–54.

<sup>64</sup> Na podstawie: Reynolds. 2022. *Saint John Fisher*, 235–236 (tłum. polskie własne).

\*

Oba dzieła Fishera mówią o tym samym, a łączą je więzienne okoliczności powstania i sytuacja starszego już wówczas biskupa, dokonującego moralnej oceny całego swego życia, podejmującego próbę podsumowania własnych osiągnięć i finalnego oczyszczenia motywacji. Fisher zachwyca czytelnika biblijną erudycją: widać wyraźnie, że ze skarbcza Bożego Słowa obficie czerpał przez całe swoje życie. Jego 9 porad z *The Ways to Perfect Religion* można zaliczyć do teologii rozkwitającej w czasach chrześcijańskiego renesansu, stawiającego człowieka w centrum swojej refleksji, częściowo znużonego akcentami wyznaczanymi przez poprzednią epokę wieków średnich. Pisma więzienne Fishera można uznać za pomost między tymi dwiema wizjami teologii, a jego samego – za błyskotliwego człowieka, zdolnego „wydobywać rzeczy stare i nowe”<sup>65</sup>. Fischer pozostaje teologiem wartym zauważenia i pogłębienia również w naszych czasach, gdy nieraz akcentuje się jedynie jedną ze wspomnianych płaszczyzn, zwykle kosztem drugiej. Średniowiecze i renesans to dwie strony tego samego medalu.

\*

## Bibliografia

### Źródła

1984. *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego. Wielki Post, Okres Wielkanocny*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Sacra Congregatio Rituum. 1935. „Westmonasterien. Canonizationis beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher Episcopi Roffensis et Thomae More, Magni Angliae Cancellarii. Super dubio”. *Acta Apostolicae Sedis* 27: 86–90.
- Sacra Congregatio Consistorialis. 1935. „Decretum de Consistorio Semipublico ad Exquirenda Suffragia pro canonizatione beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher, Episcopi Roffensis, et Thomae More, Magni Angliae Cancellarii”. *Acta Apostolicae Sedis* 27: 142.
- Sacra Rituum Congregatione. 1886–1887. „Decretum Westmonasterien. Confirmationis cultus beatorum martyrum Ioannis Cardinalis Fisher, Thomae More et Sociorum in odium fidei ab anno 1535 ad 1583 in Anglia interemptorum”. *Acta Sanctae Sedis* 19: 347–350.

<sup>65</sup> Por. Mt 14,52.

## Opracowania

- Bernard George. 2005. *The King's Reformation: Henry VIII and remaking of the English Church*. New Haven: Yale University Press.
- Bradshaw Brendan, Duffy Eamon. 1989. *Humanism. Reform and the Reformation: The Career of Bishop John Fisher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bridget Thomas Edward. 1890. *Life of Blessed John Fisher: Bishop of Rochester, Cardinal of The Holy Roman Church and Martyr under Henry VIII*. London: Burns & Oates.
- Brigden Susan. 2000. *New Worlds, Lost Worlds: The Rule of the Tudors 1485–1603*. London: Allen Lane.
- Chelmicki Zygmunt. 1907. Fischer John. W *Podręczna Encyklopedia Kościelna*. T. 11–12. Red. Stanisław Gall, 306–307. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Cobbett William Cobbett. 1877. *Historia reformy protestanckiej w Anglii i Irlandii*. Tłum. Józef Kropiwnicki. Poznań: Ludwik Rzepecki.
- Daniluk Mirosław. 1997. Jan Fisher. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 7. Red. Stanisław Wielgus, Jerzy Duchniewski, Mirosław Daniluk, 789–790. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Davies Norman. 2022. *Wyspy. Historia*. Tłum. Elżbieta Tabakowska. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Elton Geoffrey Rudolph. 1955. *England under The Tudors*. London: Methuen.
- Fraser Antonia. 1994. *Sześć żon Henryka VIII*. Tłum. Irena Szymańska, Agnieszka Nowakowska. Pruszków: Firma Wydawnicza Adama Rachockiego.
- Gallagher Joel. 2020. „The Scotist Soteriology of John Fisher in his *Good Friday Sermon on Christ's Passion*”. *Franciscan Studies* 78: 171–187.
- Haigh Christopher. 1993. *English Reformations: Religion, Politics and Society under the Tudors*. London: Oxford University Press.
- Hall Richard. 2019. *The Life of John Fisher*. Dallas: CTMS.
- Hallet Philip. 2016. *Defence of the Catholic Priesthood against Martin Luther by St. John Fisher*. Post Falls: Mediatrix Press.
- Kucharczyk Grzegorz. 2004. *Czerwone karty Kościoła. Męczennicy – ofiary rewolucji*. Radom: Polskie Wydawnictwa Encyklopedyczne.
- Kumor Bolesław. 2004. *Historia Kościoła. Czasy nowożytne, rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- McNabb Vincent. 2015. *St. John Fisher*. Post Falls: Mediatrix Press.
- O'Connor Daniel. 1903. *A Spiritual Consolation and other Treatises. By the Blessed John Fisher, Bishop of Rochester*. London – Leamington: Art & Book Company.
- Pollard Albert Frederick. 1979. *Henryk VIII*. Tłum. Irena Szymańska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Rex Richard. 2003. *The Theology of John Fisher*. Cambridge: Cambridge University Press.



- Reynolds Ernest Edwin. 2022. *Saint John Fisher. His Life and Works*. Cluny: Cluny Media LLC.
- Scarisbrick John Joseph. 1968. *Fisher, Henry VIII and Reformation Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stacy William. 1986. „Richard Roose and the use of Parliamentary Attainder in the Reign of Henry VIII”. *The Historical Journal* 29 (1): 1–15.
- Tühle Hermann, Bouman Cornelius Adrianus. 1986. *Historia Kościoła. 1500–1715*. Tłum. Jerzy Piesiewicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Umiński Józef. 1960. *Historia Kościoła*. T. 2. Opole: Wydawnictwo Diecezjalne Świętego Krzyża.
- Watt Diane. 1997. „Reconstructing the Word: The Political Prophecies of Elizabeth Barton (1506–1534)”. *Renaissance Quarterly* 50 (1): 136–163.
- Wesołowska Elżbieta. 2001. „Modlitwy więzienne Boecjusza i Tomasza Morusa”. *Poznańskie Studia Teologiczne* 11: 249–260.
- Wójcik Zbigniew. 1998. *Historia powszechna XVI–XVII w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ziemann Eugeniusz. 2008. Memento mori. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 12. Red. Stanisław Wielgus, Jerzy Duchniewski, Mirosław Daniluk, 515. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

## Netografia

- Diocese of Rochester* (12.03.2023). <https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dr513.html>.
- St. John Cardinal Fisher* (12.03.2023). <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bfishe.html>.

\*

**Streszczenie:** Św. Jan Fisher, przez lata związany z Uniwersytetem w Cambridge i dynastią Tudorów, stał się szczególnym obrońcą jedności Kościoła w Anglii ze Stolicą Apostolską oraz nierozzerwalności małżeństwa Henryka VIII z Katarzyną Aragońską. Gdy po raz drugi trafił do więzienia, skierował do swojej siostry, Elżbiety – zakonnicy benedyktyńskiej teksty stanowiące jego duchowy testament: *A Spiritual Consolation* oraz *The Ways to Perfect Religion*. Pierwsze dzieło, zredagowane z ducha teologii średnio-wiecznej, stanowi ostrzeżenie przed możliwą Bożą karą. Drugie, zawierające perspektywę myśli renesansowej, wskazuje 9 dróg do osiągnięcia dojrzałej religijności, umożliwiającej osiągnięcie nieba. Oba dzieła stanowią wartościową literaturę teologiczną, również dla współczesnej teologii.

**Słowa kluczowe:** św. Jan Fisher, pisma więzienne, powstanie Kościoła anglikańskiego, średniowiecze i renesans.

**Abstract:** *A Spiritual Consolation; The Ways to Perfect Religion: Prison Letters of St. John Fisher (1469–1535), Bishop and Martyr.* St. John Fisher, for years associated with the University of Cambridge and the Tudor dynasty, became a special defender of the unity of the Church of England with the Holy See and the indissolubility of the marriage of Henry VIII with Catherine of Aragon. When he was imprisoned for the second time, he sent to his sister, the Benedictine nun Elisabeth, the texts constituting his spiritual testament: *A Spiritual Consolation* and *The Ways to Perfect Religion*. The first of them, edited in the spirit of medieval theology, is a warning against the possibility of God's punishment. The second contains the perspectives of Renaissance thought, and indicates ten ways to achieve mature religiosity, enabling you to reach heaven. Both works are valuable theological literature, also for contemporary theology.

**Keywords:** St. John Fisher, Prison Writings, Rise of the Anglican Church, Middle Ages and Renaissance.